

A INTERVENCIÓN POLÍTICA NA POESÍA DE MANUEL MARÍA. UNHA REVISIÓN

María Pilar García Negro
Universidade da Coruña

Resumo: Propomos nesta comunicación unha redefinición da convencionalmente denominada poesía política. En Manuel María, vinculámola a unha vocación humanista, dirixida á creación dunha *polis*, isto é, dunha arquitectura colectiva dotada de armazón social. Tal intención concrétase na autopoética, na lingua, na xeografía, na composición dun *mapa* histórico, na atención socio-pedagóxica á literatura para a infancia, na unión poética con outras patrias negadas, como a Bretaña. Significa, pois, un combate contra o mutismo e é expresiva dunha vontade de representación nacional que se vincula propositadamente á literatura galega de pre-guerra.

Abstract: This paper will deal with a redefinition of what has been conventionally termed political poetry. In the works of Manuel María these texts will be explored as connected with a humanist vocation, in order to create a *polis*, i.e. a social structure with collective architecture. This intention is present in his autopoetics, his use of the Galician language, his geography, his composition of a historical *map*, his socio-pedagogic concern for children's literature, and in the poetic union with other negated countries such as Brittany. His oeuvre, purposely connected with Galician pre-war literature, stands for a fight against mutism and expresses a will to represent a nation.

Palabras chave: Manuel María, poesía política, creación dun *mapa* nacional, combate contra o mutismo.

Key words: Manuel María, political poetry, creation of a national *map*, fight against mutism.

Hai unha parte da produción poética de Manuel María que é definida como caracterizadamente política, aquela destinada á propaganda nacionalista e á denuncia de toda a carga opresiva sobre a Galiza, incluídos os efectos negativos e alienantes sobre a sociedade galega. Nalgunha versión crítica, esta porción poética ficaría

excluída da poesía-*verité*, da poesía merecente de tal nome. Aínda que o sintagma “poesía pura” ten máis de cen anos de vida, vinculada á reacción contra o retoricismo, a grandilocuencia, os restos do romantismo decadente, o certo é que na súa versión española acaba por se reducir á definición circular, á tautoloxía. A coñecida de Jorge Guillén responde a este esquema: “Poesía pura es todo lo que permanece en un poema después de haber eliminado todo aquello que no es poesía”. León Felipe, tamén nun coñecido poema, advoga por retirar do verso os artificios técnicos; se despois ficar algo, iso será a poesía. Igualmente, Juan Ramón Jiménez, en poema presente en todas as antoloxías, converte en mística erótica a súa sublimación da poesía, que, cal deusa inmortal, existe para, “poesía desnuda”, aparecérselle despoxada de toda vestidura. A pasaxe para o afastamento do denominado poema “concreto”, entendido como o que contén elementos que tamén poden ser expresados en prosa, está servida. A poesía, así, sería tan inefábel como o sentimento que alimenta a lírica.

En termos estritamente lingüísticos, este modelo tenciona abstraír o significante do significado, non para mudar ou subverter a súa relación denotativa –común a todo discurso poético– senón para despojar aquel de calquera semántica externa á unidade fónica. Ábrese a vía a unha poesía solipsista, pretensamente desconectada de calquera requerimento exterior, na creación dunha realidade exclusivamente verbal, encerrada en si mesma, o que leva, paradoxal ou inxenuamente, a dotala dun significado elocuente: a pretensión de negar o significado extra-textual a un texto poético está de seu cargado de significado, é delator na súa mesma intención. É, en fin, a conversión da poesía nunha metapoética constante.

Face a este modelo, que denominaremos abreviadamente “pp”, o modelo de Manuel María representa a súa antítese. Denominaríamolo, tamén en sigla, “pH”, isto é, poesía humanista. E se se nos permite continuar coa humorada, lembraríamos que os solos galegos, polo seu pH –tal e como nos informa a ciencia experta– son predominantemente ácidos, ricos en materia orgánica e alto potencial erosivo. Dáse a circunstancia de que, se a analoxía valer, a poesía de Manuel María, contemplada agora xa como *opera omnia*, é rica en vida; combate a erosión material e espiritual da Galiza e tórnase ácida, combativa, elocuente no seu combate, en tantas ocasións.

Hai un poema do noso escritor que reflicte ben a súa autopoética. Titúlase, con intención totalizadora, “O poema” e pertence ao volume *A luz resucitada*, publicado en 1984. Di así:

Un poema é un ser vivo que anda,
respira, soña, chora, salouca,
ama, berra, centila e escurece,

cala, aborrece a mentira,
 sente odio e tenrura, desángxase,
 fala de intimidade a intimidade
 coas cousas e coa xente, suxere
 mundos posíbeis e imposíbeis,
 suda, cansa, ten sede e fame,
 adocece, agoniza.

E nunca morre.

Velaquí temos a metapoética humanizada, vinculada indisociabelmente a todo o abano da sentimentalidade humana. Fica declarado o carácter omnívoro da poesía, a súa ilimitada capacidade repertorial. A súa inmortalidade, de por parte, non virá da intemporalidade e da abstracción, senón de todo o contrario: do máximo contacto coa humanidade concreta, do diálogo co eu e coa contorna, do soño e da imaxinación, do radical humano, en definitiva. Aventuramos que este poema opera a xeito de chavella, de explicación retroactiva e prospectiva da poesía toda de Manuel María, a anterior, por tanto, e a posterior á data de publicación deste libro. Se este poema valer como *prototipo*, teremos un novo auxiliar na análise e interpretación do seu discurso poético. Conectámolo tamén a hipótese que manexamos nesta comunicación: a ampliación do cualificativo de política, no sentido profundo do termo, a moitos máis textos dos convencionalmente caracterizados como tais. Claro está que estamos a manexar un sentido amparado na etimoloxía do termo, non no seu significado vulgar. Na Galiza que subxaz en toda a poesía do noso escritor cómpre crear unha *polis*, isto é, unha arquitectura colectiva, dotada de armazón social. Esta creación é posíbel no campo literario, que actuará así como metonimia e como símbolo do que non existe na realidade económica, social e política.

A poesía érguese deste xeito como unha illa monolingüe nun mar marcado pola asimilación ao idioma oficial do Estado e polo uso reductor, diglósico, da lingua nacional. É moito máis do que literatura, así entendida, non por lle concedermos capacidades fetichistas, taumatúrxicas ou talismánicas, senón por deseñar un horizonte simbólico para a lingua, un espazo de normalidade que pode servir de emulación para os usos sociais que faltan. Todo o subconxunto de poemas dedicados expresamente á lingua cumpren, pois, unha función política. Se política foi a erradicación histórica do galego, político é o movemento inverso, o que aspira a rectificar a historia e a conquistar un novo marco de normalidade: converter a excepción ou a singularidade en norma; rachar por todos os medios a falsa naturalidade imposta. Como en todos os procesos coñecidos de normalización dunha lingua desinstitucionalizada, a literatura que se coloca ao servizo deste obxectivo

adquire valor didáctico e apoloxético. Lembremos, como exemplo, a “Canción para cantar todos os días”, do volume *Canciós do lusco ao fusco*, publicado en 1970, o ano en que se promulga a “Ley General de Educación” (teñamos en conta o ano de publicación para valorarmos a posición avanzada do escritor verbo dunha posibilidade de lingua tolerada en mínimos de usos regulábeis), ao que pertence esta estrofe definitiva:

Seríamos, sen fala, unhos ninguén,
unhas cantas galiñas desplumadas.
Os nosos inimigos saben ben
que as palabras vencen as espadas.

Versos que semellan evocar aquela sentenza do humanista italiano do Renacemento Lorenzo Valla cando proclamaba que o xugo da lingua é máis duradoiro que o xugo das armas. “As palabras vencen as espadas”: a lingua conceptuada como a grande arma defensiva que o “nós” colectivo, o “nós” nacional, pode usar contra a violencia institucionalizada. Todo o poema pousa en verbos conxugados en 4ª persoa, en exacta correspondencia de ser a lingua o ben social por excelencia: non hai lingua sen sociedade humana, e viceversa. Noutros poemas, a interpelación pasa directamente ao propio idioma, utilizado como vocativo a que se dirixe o eu poético-autorial, que camiña desde a primeira persoa inicial até o plural dos versos finais (“o noso futuro”, “pobo absoluto e verdadeiro”). O que reproducimos a seguir, “Canto ao idioma galego”, pertence a *Cantos rodados pra aliados e colonizados*, redixido en 1974 e publicado en 1976, de novo datas significativas no proceso de auto-organización política, sindical, asociativa... que a Galiza estaba a vivir á aquela altura. Na música e na voz de María Manuela e Miguel acadou plenitude de fusión artística e, como tantos outros poemas do escritor, difusión e fixación case hímica por tantos lugares e públicos da nación:

Idioma meu, humilde, nidio, popular,
labrego, suburbial e mariñeiro
que fas avergoñar
ao burgués, ao señorito e ao tendeiro:
levas sangue do pobo
e raigañas escuras
que anuncian un día novo
sen mágoas nin tristuras.
Idioma proscrito,
asoballado,

soterrado,
 refugado,
 negado
 como a pobreza e o delito,
 fala do emigrante e do maldito:
 soio resoas nos lares
 das xentes populares.
 Ti tes que rexurdir puro,
 poderoso, enteiro
 para erguer o noso futuro
 de pobo absoluto e verdadeiro!

Unha outra vía de intervención público-política vai ser a que se concreta nou-
 tro subconxunto, o dedicado ao coñecemento físico do país e á súa elevación
 poética: a Terra Cha (non esquezamos algo, a por de evidente, non mencionado: á
 altura da edición príncipe, 1954, a denominación oficial e repetida desta comarca
 é “Tierra Llana”; o simples título, así como toda a toponimia que o libro men-
 ciona, son de seu explícitos dunha vontade rehabilitadora); Outeiro de Rei; Lugo;
 O Orzellón; o val de Quiroga; Valdeorras; Pantón; Foz; Monforte de Lemos;
 Compostela... A cartografía debuxada remete para un mapa da nación, á maneira
 do de Fontán que ficou prendido na retina e na memoria de Otero Pedraio. Lingua
 e territorio definido, rico e polimórfico. A Galiza, en fin, como centro merecente
 de representación estética.

Este mapa xeográfico acompáñase dun outro *mapa* histórico: o que compón o
 particular e recuperábel Olimpo galego, proba dunha historia específica e intrans-
 feríbel: María Balteira, o mariscal Pardo de Cela, Rosalía de Castro... e tamén
 mártires contemporáneos como Alexandre Bóveda ou Xosé Ramón Reboiras
 Noia. Lingua, territorio, historia. Nación.

Filios da súa preocupación sociopedagóxica serán os volumes dedicados á
 infancia, nun momento en que a literatura a ela dedicada brillaba pola súa ausen-
 cia. Cómpre lembrar, máis unha vez, os anos de edición de *Os soños na gaiola*,
 1968, e de *As rúas do vento ceibe*, 1979. No primeiro caso, veu cubrir unha nece-
 sidade que, pioneiramente, o escritor xulga imperioso abordar: a de socializar en
 galego as nenas e nenos que comezaban a padecer o reforzo da asimilación ao
 español (teleclubes engadidos á escola e ao imperio da vida social). No segundo
 caso, non por casualidade aparecerá o libro no ano en que se publica o “Decreto
 de Bilingüismo” e en que esta normativa, continuación da franquista e derivada
 da Constitución, se aplicará directamente á represión do uso do galego como lin-
 gua vehicular na escola.

Cómpre, en todo o caso, repararmos na data de publicación e completala coa data de redacción, que o maior estudoso da poesía de Manuel María, Camilo Gómez Torres, se ocupou de precisar e inventariar. *Poemas pra construír unha patria*, por exemplo, publícase en 1977 mais a súa redacción data de 1975. Interesaba amosar sen complexos nen ambigüidades as credenciais da patria galega no formalmente novo tempo político que se abría após a morte do ditador, a patria negada no pacto transaccional que se estaba a xestar na denominada convencionalmente transición (en 1977, por certo, continuaban sen legalizar a AN-PG e a UPG). A monarquía parlamentar prevista no tal pacto mantén íntegros tres dos asuntos máis debatidos e cuestionados clandestinamente na ditadura, a saber: o carácter unitario do Estado; a forma de goberno, a monarquía; a economía capitalista. Sendo a do nacionalismo galego posición rupturista verbo desta continuidade e ficando as súas posicións agochadas ou silenciadas, non é de estrañar que un dos poemas incluídos nesta colección se titule precisamente “Poema contra o silencio”, que reza así:

Gardamos nos arquivos da conciencia
milleiros e milleiros de silencios
que se enchen de mofo,
podreceron,
caeron ao chao esfarelados
e foron vasoirados por obreiros
encargados do aseo da cidade: hai
porcalladas que ofenden gravemente
os ollíños delicados dos burgueses.
O silencio é a morte e a impotencia.
O silencio é a tebra e a tristura,
a quebra das palabras e as cancións,
a bancarrota do home e o destino.
Por eso chamo co meu verso
a un exército de xílgaros cantores,
a unha multitude de ríos rumorosos,
a todos os ventos vagabundos
e ás palabras comús do meu idioma
—terra/colonialismo/mar/emigración—
acubillado e agachado nas aldeas,
nos tristes arrabaldos das cidades,
no corazón das clases populares.
Cómpre loitar contra o silencio;

é preciso, urxente e necesario
 rematar co silencio dunha vez,
 recobrar as palabras
 unha
 a
 unha,
 facer con elas proclamas e cancións,
 primaveras de soños e de esperanzas,
 coiteladas de luz,
 voz verdadeira
 que obrigue a camiñar á nosa patria.

Lembramos de novo a secuencia: lingua; xeografía física e humana; historia; nación; patria; e, en viaxe circular, necesidade de liberación coa lingua como arma principal. Secuencia que se fai extensiva a outras patrias negadas, como revela o longo poema, publicado como poemario independente, *Laio e cramor pola Bretaña* (1972-1973), que adquire unha forma cuase sálmica ou salmódica na descrición da especificidade bretoa e na denuncia do contundente e racista afrancesamento. É o grande poema galego internacionalista do seu tempo dirixido solidariamente a un pobo tan relacionado historicamente coa Galiza, mais sen resaibos saudosistas e si explicitamente combativos: *Escoitade as palabras dun galego, / dun home do pobo / que vos berra de Fisterre a Fisterre*.

Estamos en condicións de aventurar algunhas derivadas, que non nos atrevemos a denominar conclusións, desta breve aproximación á intervención política na poesía de Manuel María:

1ª. Por sobre o concepto de “poesía pura”, a modernidade poética que representa a obra de Manuel María máis ben se apunta á “pura poesía” (e aquí a orde dos factores si que altera o produto). Converténdonos o adxectivo en epíteto, podémolo entender como o seu antónimo directo (por unha vez, coinciden un termo e o seu contrario): “poesía impura”, isto é, “contaminada” de todo o humano, na extensión máis ampla do termo. A vella sentenza terenciana (“Nada humano me é alleo”) complétase na poesía do noso escritor engadindo o adxectivo “galego” (“Nada galego me é alleo”).

2ª. Non se trata en absoluto dunha poesía servil, ao ditado dunha palabra de orde. É unha poesía-heraldo, reafirmante dunha vontade de ser nacional e da necesidade de exteriorizala, de verbalizala. Sorprende, en todo caso, que esta macro-empresa poética –de acreditada tradición, por certo, en todos os clásicos galegos– se desestimase por mingua estética, cando é admitida sen reservas, na súa continxencia histórica, en autores como Antonio Machado, Rafael Alberti,

Miguel Hernández ou Gabriel Celaya, por citarmos só exemplos de escritores españois ben coñecidos e reverenciados.

3ª. Unha parte significativa da súa produción adquire así un carácter misional, fortemente vinculado a unha necesidade social e cívica: romper as cadeas do alleamento e iniciar un novo camiño de anagnórise e de liberación.

4ª. A poesía toda de Manuel María móvese, coidamos, entre os estímulos dunha dupla tensión, a introvertida e a extrovertida, quer dicir, a que precisa dar conta do complexo sentimental e anímico do eu, que se ramifica en poesía existencial, relixiosa, amorosa, da soidade, melancólica, desesperanzada, tanática... e, na outra clasificación, a que necesita comunicar imperiosamente, nun combate contra o silencio e a afasia, os requerimentos comunais, nunha dirección rectilínea e insubornábel de verbalización, propaganda e defensa da patria galega. Subliñaremos como, ao longo da súa traxectoria, combínanse ambas liñas, ambas dedicacións. Non hai “etapas” ou “fases” consecutivas, e a contemplación atenta de toda a súa produción poética así o mostra. A alternancia de rexistros é constante.

5ª. Manuel María é o grande nexos entre os clásicos da primeira metade do século XX e a modernidade que coñece a segunda, inaugurada por el mesmo no ecuador dese século. Canto á súa inmensa actividade pública, patriótica no sentido máis neto do termo, semella ter presentes todos os días da súa vida aquelas palabras de don Ramón Otero Pedraio, evocadoras, no fin da súa existencia mortal, dos traballos e dos días do nacionalismo galego de pre-guerra: “... naquel intre, cando tan poucas cousas tiñamos, había que facelo todo: viaxar, botar discursos, escribir nos xornais, estudar xeografía, etnoloxía, historia da nosa terra, que estaba sin escribir. O que non se podía era estar calados e quedos, porque o tempo, xa daquela, loitaba contra de nós” (contidas na entrevista realizada por Víctor F. Freixanes, no volume *Unha ducia de galegos*, Vigo: Galaxia, 1976). Non coñezo, na historia recente da Galiza, escritor que tan ben cumprise esta manda tácita, como Manuel María o fixo ao longo de toda a súa vida.